

Evolución das traducións ao galego: das orixes ao século XXI

GONZALO CONSTENLA BERGUEIRO

Universidade de Vigo

Introdución

Para podermos debuxar calquera panorámica sobre a traxectoria histórica e a situación actual da tradución literaria ao galego faise totalmente indispensable –se queremos evitar ficarmos nun estudo aséptico, descontextualizado e que nos leve a unhas conclusións nesgadas tanto do punto de vista cuantitativo como cualitativo– facer unha análise do proceso de normalización lingüística e cultural –por non dicir do proceso de (re)construción nacional– de Galiza, prestando especial atención ás consecuencias que este proceso, entendido e analizado desde unha perspectiva integral e, por tanto, social, tivo na conformación do sistema literario galego. E é que, como veremos a seguir, o desenvolvemento da tradución literaria, como a propia literatura, en idioma galego corren parellos ao devir histórico de Galiza e ao papel que representou o galego ao longo dos seus máis de dez séculos de existencia como lingua nacional, isto é, unha traxectoria irregular, contraditoria, con moitos altos e baixos e, en definitiva, complexa.

Freixeiro Mato (1997) establece dous grandes períodos na historia social da lingua galega: en primeiro lugar sete séculos de normalidade, desde a súa aparición no século IX até finais do século XV, período que se corresponde co do predominio das clases dirixentes autóctonas e o mantemento de Galiza como unidade política diferenciada. Esta etapa de esplendor da lingua vese truncada por cinco séculos de conflito lingüístico que comeza cunha fase de imposición violenta dunha lingua allea, emparellada a un proceso de substitución lingüística; continúa cun período de total escuridade da lingua na súa vertente escrita aínda que nun contexto de monolingüismo social (séculos

xvi-xviii); pasa por un rexurdimento literario (século xix) de man dos chamados precursores, tanto escritores como intelectuais, ao que precedeu un período de ilustración a finais do s. xviii, rexurdimento que se constituíu como unha translación lingüístico-literaria dun movemento político máis amplo que comeza co provincialismo (primeira metade do s. xix), como reacción contra o proceso de centralización do Estado (Vello Viñas, 2002: 113), continúa co rexionalismo (último terzo do s. xix) tras o triplo fracaso (novo intento provincialista, crise do tradicionalismo e fracaso do federalismo republicano) das iniciativas descentralizadoras do Estado (Vello Viñas, 2002: 116) e conclúe coa creación do movemento nacionalista a comezos do século xx, que definitivamente incorpora a reivindicación lingüística como elemento central do seu discurso político, todo o cal cristaliza na súa oficialización no Estatuto de Galiza referendado plebiscitariamente no ano 1936. A partir desa data, e como consecuencia da Guerra Civil e posterior ditadura franquista, o idioma volve de novo á escuridade, a «longa noite de pedra», e será a partir de 1975, coa morte do ditador, a promulgación do Estatuto de Autonomía de Galiza de 1981 e, sobre todo, a Lei de normalización lingüística de 1983, cando o galego, nunha situación precaria desde o punto de vista da súa visibilidade, prestixio e credibilidade sociais, poida ter a oportunidade de recuperar terreo perdido e reiniciar o camiño conducente á súa plena restauración.

O camiño andado da tradución ao galego

Paralelamente aos momentos históricos polos que transcorreu a sorte do noso idioma, tal e como xa apuntamos anteriormente, pódese trazar unha historia da tradución ao galego, que a continuación faremos de forma pretensamente sintética –para o que seguiremos a Noia Campos (1995: 33-57)– co fin de poder contextualizar o período que queremos analizar con máis detemento, o último cuarto do século xx.

Na etapa de normalidade e esplendor da lingua, o período medieval, a sorte da tradución –maioritariamente do latín– acompaña á da propia literatura e a súa temática, moi en consonancia coas características do período histórico, pertence principalmente aos xéneros historiográfico (*Crónica Geral, Crónica de Castela, Crónica Galega, Crónica de Santa María de Iria, Grande e General Estoria, General Estoria*), materia de Troia (*Crónica Troiana, Historia Troiana*), materia de Bretaña (fragmento da *Lenda de Tristán*, fragmento da *Suite de Merlin*), ciclo carolinxio (*Crónica de Turpin*), haxiografía e colección de milagres (*Miragres de Santiago*), textos de literatura xurídica (*Códice das Sete Partidas*, fragmentos do *Foro Xulgo*) e mesmo textos especializados (*Livro de Alveitaria*).

Durante o que se coñece como Séculos Escuros, a ausencia total de traducións ao galego non é senón unha mostra evidente do período de decadencia polo que atravesa a literatura –con escasas presenza que se poden considerar testemuñais– e a propia consideración social; non así o uso universalmente estendido da lingua, agredida por unha asimilación e imposición políticas perfectamente deseñadas e premeditadas (Constenla Bergueiro, 2003b: 56-7) ben desde un constructo ideolóxico como o da teoría da lingua como compañeira do imperio de Nebrija, ben desde un aparello legal represor (Decretos de Nova Planta, de Filipe V; Cédula de Aranjuez, de Carlos III etc.).

O rexurdimento literario de finais do s. XIX centrou a súa atención na restauración do discurso literario, sobre todo no plano lírico, como expresión da alma nacional, e mesmo épico, para dar renda solta ao sentimento patriótico, deixando nun plano moi secundario á narrativa e, en maior medida, á tradución, que reaparece en Galiza sobre todo, e de novo, para dar expresión autóctona á literatura latina (de entre ela, *Vida do campo*, en 1868 e *Oda a Grosfo* en 1895, de Horacio; *Odas*, de Anacreonte, en 1897; *Libro VI da Eneida*, de Virxilio, en 1897, ou *Epístola ad Pisones*, de Horacio, en 1901) e así «contribuír á creación dun estilo literario culto» (Noia Campos, 1995: 46). De igual forma, e do mesmo xeito que como sucede en todas as literaturas nacionais europeas aínda que con varios séculos de atraso, a tradución de textos bíblicos representa un sinal de consolidación da lingua e literatura autóctonas e, así, neste período aparecen fragmentos como *a Parábola do fillo pródigo*, en 1857 ou, en 1861, o *Evanxeo segundo San Mateu*. Xa finalmente, cabe mencionar que a literatura contemporánea tamén está presente, aínda que sexa de xeito testemuñal, da man de Valentín Lamas Carvajal: *Tres misas do galo* (1857) do francés Daudet.

No primeiro terzo do s. XX, parello ao proceso de conformación do movemento político nacionalista, precisamente a mans dos mesmos protagonistas deste (Losada Diéguez, Otero Pedraio, Plácido R. Castro, os irmáns Vilar Ponte etc.) e publicados nos seus mesmos órganos de prensa, como pode ser o caso do semanario *A Nosa Terra* ou a revista *Nós*, prodúcese a incorporación da tradución a un «proxecto de recuperación da lingua e de creación dunha prosa galega, que levaron a cabo os homes das Irmandades da Fala e os do grupo Nós» (Noia Campos, 1985: 47), unido todo iso á creación de proxectos editoriais de carácter empresarial, e coa incorporación de idiomas de partida como o francés, o italiano, o catalán ou o inglés, xunto coa reiterada presenza do latín e xa, nalgúns casos, publicados en formato libro, superando as versións parciais ou en serie en publicacións periódicas. Autores como Dante (soneto 15 da *Vida nova*) e Arnaut (poema *A folla*), os dous traducidos por Losada Diéguez en 1918; Leopardi; Hölderlin; Yeats (*Cathleen ni Houlihan*, vertido ao galego por Antón Vilar

Ponte en 1921); Virxilio (poema das *Xeórxicas*, 1930, en tradución de Avelino González Ledo); Gabriel e Galán (*O embargo*, 1926, traducido por Otero Pedraio) ou Guimerá (*As catro viúvas*, 1929) son vertidos ao galego co propósito de convertelo nun vehículo adecuado e lexítimo de expresión da cultura universal desde a propia identidade cultural e, ao mesmo tempo, de renovar e consolidar o seu sistema literario. Ora ben, quizais entre todas estas traducións destaque e fose obxecto de numerosos estudos unha proposta por mor da nada casual elección dun texto totalmente coetáneo, moi innovador tanto na forma como no fondo, que causara o escándalo no momento da súa publicación en inglés e que representaba á atlántica Irlanda, en pleno proceso de autodeterminación nacional, á que os nacionalistas galegos miraban como exemplo para imitar: tratábase da primeira versión na península Ibérica duns extractos do *Ulises* de James Joyce, en versión galega (1926) do máis tarde deputado nacionalista en Cortes, Ramón Otero Pedraio. Este vizoso período, axiña rachado, viu tamén por primeira vez a tradución ao galego en formato libro, publicada pola Editorial Nós, de textos como as *Églogas*, de Virxilio, da man de Avelino Gómez Ledo e *Dous folk dramas*, do irlandés Yeats, posta en galego por Plácido R. Castro en 1935.

Porén, o esperanzador futuro que o Estatuto de Autonomía de 1936, impulsado polo nacionalismo agrupado ao redor do Partido Galeguista, prometía para a restauración social da lingua e a cultura galegas, viuse violentamente truncado pola sublevación militar, guerra civil e posterior ditadura (1936-1975). Nos primeiros anos do réxime totalitario, a actividade editorial en galego queda practicamente prohibida e os seus promotores, militantes nas filas nacionalistas, sofren a represión e mesmo o asasinato ou teñen que se exiliar. A partir de 1940 iníciase unha lenta recuperación, pero será sobre todo cara a 1950, momento en que o nacionalismo do interior decide reconverter o seu activismo político en resistencia cultural, cando a tradución ao galego do período ditatorial se renove, sobre todo ao redor da Editorial Galaxia, coa súa revista *Grial*, a editorial Sept e a colección de Bibliófilos Gallegos.

Así, a primeira tradución deste período data de 1949 (*Escola de larpeiros*, de Horacio, en tradución de Antonio Rey Soto e publicada por *La Región* de Ourense) e ten continuidade en 1951 coa colectánea poética *Musa alemá* (vertida ao galego por Celso Emilio Ferreiro e Antonio Blanco Teijeiro para a editorial Benito Soto de Pontevedra) e os *Carmina* de Horacio (traducido por Aquilino Iglesia Alvariño para a Biblioteca Antolóxica de Clásicos). De 1952 é o *Cancioeiro de Poesía Céltica*, de Julius Pokorny (en tradución de Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro para Bibliófilos Gallegos); en 1955 Ramón Cabanillas traduce tamén para Bibliófilos Gallegos unha antoloxía de poemas gregos, latinos e europeos, *Versos de alleas terras e de tempos idos* e en 1956, de novo da man de Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro

ve a luz a versión galega de *Da esencia da verdade*, de Heidegger, o que constituíu a estrea da Editorial Galaxia. Da década dos sesenta son *A comedia da oliña*, de Plauto, en tradución de Aquilino Iglesia Alvariño (1962) e *Problemas humanos*, en versión galega de Domingo García Sabell (1966), ambas tamén para a Editorial Galaxia.

De 1959 a 1975 a revista *Grial* publica unhas setenta e cinco traducións de textos literarios, relixiosos e filosóficos, entre eles *Antígona* e *Non haberá guerra de Troia*, en tradución de Xosé Luís Franco Grande e Xosé Manuel Beiras, e após 1952 unha gran cantidade de textos bíblicos e litúrxicos en Galaxia, Bibliófilos Gallegos e Sept. A partir de 1966 en adiante, as publicacións en galego, e entre elas as traducións, xa fican rexistradas nas bases de datos do ISBN español, o cal facilitou en gran medida podermos facer os correspondentes recontos, análises e comparativas. Entre ese ano e 1975 prodúcese un importante incremento continuo da actividade editorial na nosa lingua, non tanto así na tradución, cunhas cifras que amosan pouco aumento interanual, aínda que no conxunto deses dez anos se chegara a un total de trinta títulos, moi por riba da media dos últimos anos anteriores.

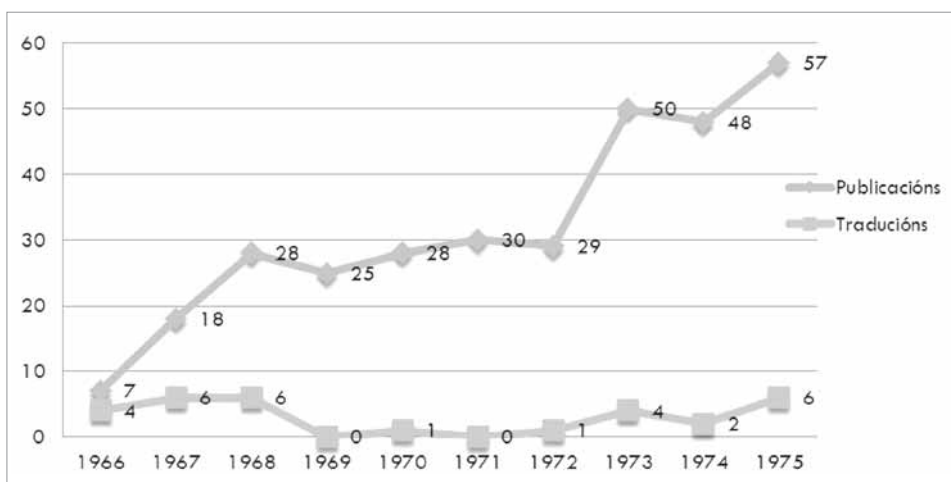

Gráfico 1: Evolución das publicacións e traducións en galego 1966-1975.

Fonte: Base de datos do ISBN.

Nese decenio, diversificouse a tipoloxía dos textos traducidos, e comeza a albiscarse o que sería unha constante, con certas variacións anuais, da oferta literaria da tradución por xéneros, moi nomeadamente, a forte presenza da literatura infantil e xuvenil (LIX), con todos os matices e reservas que se lle poidan apor á etiqueta:

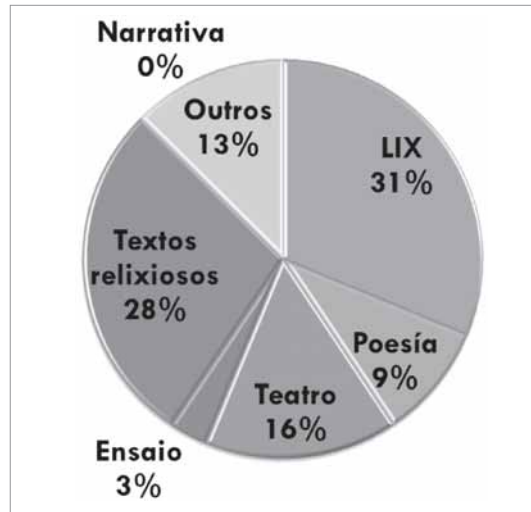

Gráfico 2: Tipoloxía de textos traducidos 1966-1975.
 Fonte: Base de datos do ISBN.

Entre os tradutores deste período salientan Avelino Gómez Ledo, Domingo García Sabell, Isidoro Millán González-Pardo, Manuel Casado Nieto, Xesús Alonso Montero e, sobre todo, pola súa condición de muller, invisibilizadas até o momento no eido da tradución, Xohana Torres. A súa totalidade presenta un perfil recorrente: destacados intelectuais, autores en galego, que nun labor non profesional volvían por os alicerces da naturalización da literatura universal, como noutrora ocorrera na época dos precursores, o Rexurdimento ou a Xeración Nós, e como continuaría a ocorrer até que as novas fornadas tomasen a remuda. Títulos destacados deste último anos da ditadura son *A barca do inferno*, de Gil Vicente, *Morte na catedral*, de T. S. Eliot, *O soño das caliveras*, de Quevedo ou *Macbeth*, de Shakespeare, cun abano de linguas que se ía ancheando e que, tamén, comezaba a marcar a tendencia do que viría despois, coa presenza de idiomas de orixe como o español ou o catalán.

Aínda con cifras cativas e con dificultades abondas, o sistema literario galego parecía reconducir timidamente o seu truncado *revival* e a tradución dispúñase, máis unha vez, a acompañalo na súa longa travesía cara á aínda hoxe inconclusa normalización lingüística e cultural. En 1975 morría o ditador e abríanse novos horizontes para o futuro da lingua e a cultura galegas.

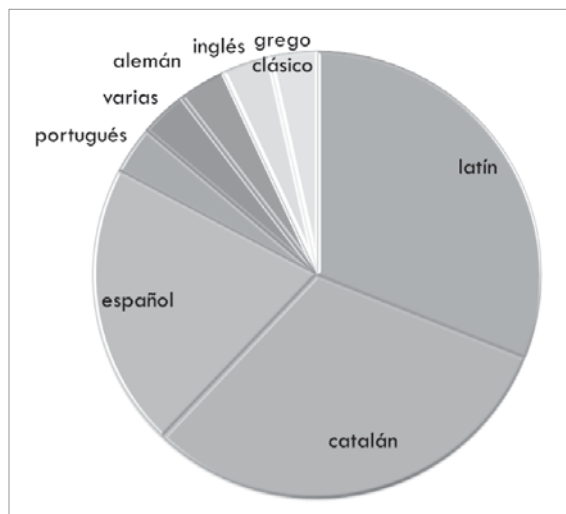

Gráfico 3: Traducións 1966-1975 por linguas de procedencia.
Fonte: Base de datos do ISBN.

1976-1999: Introducción ao contexto socio-político e cultural

O último cuarto do século xx trouxo consigo cambios radicais nas estruturas políticas, económicas e culturais de Galiza, tras 40 longos anos dunha ditadura de corte fascista que se caracterizou polo seu illamento internacional, a ausencia de liberdades democráticas, tanto individuais como colectivas, dos cidadáns e dos pobos; a uniformidade ideolóxico-cultural, así como a negación do carácter plurilingüe e pluricultural do Estado, coa consecuente represión de toda reivindicación, manifestación ou expresión das culturas periféricas, é dicir, a catalá, a galega ou a vasca.

Coa morte do ditador Franco e a paulatina desaparición do seu réxime autocrático dáse paso a unha nova etapa política, a chamada *Transición*, durante a cal a sociedade galega experimenta unha serie de cambios que a van transformar e facer moi diferente á anterior a 1975. Con todo, estes cambios xa se viñan xermolando desde a década dos anos 60, por medio dunha transformación socioeconómica do mundo rural, que perde poboación progresivamente, a emigración a Europa occidental, a conflitividade lingüística e cultural e as grandes mobilizacións sociais tanto de índole agraria como industrial, que debuxan un novo escenario onde o carácter predominantemente rural de Galiza vai ir cedendo terreo paulatinamente a un novo país, cada vez máis urbano e industrializado.

A partir de mediados dos anos 60, o nacionalismo galego comezara a liderar os principais conflitos sociais, cunha estratexia de defensa dos sectores produtivos, e encabeza o movemento de recuperación da identidade política, lingüística e cultural de Galiza, mostrándose moi crítico coas novas institucións creadas tras a morte de Franco e a promulgación da Constitución española de 1978 e o Estatuto de autonomía de Galiza de 1981, por considerar que a reforma política se produciu como unha metamorfose do antigo réxime, sen a necesaria ruptura democrática coas vellas institucións e o aparello burocrático e político –que inclúe tamén as persoas– delas herdadas. Un exemplo ilustrativo do que acabamos de dicir constitúeo o feito de que Manuel Fraga, que logo chega a se converter en presidente da Xunta de Galiza, fose ministro do goberno da ditadura franquista e, como tal, prohibíse, perseguíse e multáse os defensores da cultura galega naqueles momentos de resistencia política e cultural. Estes feitos poden explicar outros posteriores en relación co mandato parlamentar de normalización progresiva da lingua galega e a constante perda de falantes e presenza do noso idioma, que se torna nunha constante, con pequenas parénteses, en todo o período e até a actualidade. As institucións, pois, xa non parecían estar á altura das circunstancias: «[...] podemos observar que o noso país segue padecendo un grave problema de responsabilidade e compromiso coa súa cultura e coa súa lingua por parte das institucións» (Luna Alonso, 2003: 109).

Afortunadamente, a desidia oficial no ámbito lingüístico-cultural non se correspondía coa iniciativa social que, impulsada polo nacionalismo político e/ou cultural, propiciou a creación de determinadas entidades e colectivos (A Mesa pola Normalización Lingüística, Asociación de Escritores en Lingua Galega, Asociación de Tradutores Galegos, Asociación Sócio-Pedagóxica Galega etc.) ou iniciativas empresariais (editoriais, fundamentalmente), que, xunto con certos organismos nados ao amparo das institucións e promovidos polo galeguismo académico e cultural (Instituto da Lingua Galega, Consello da Cultura Galega etc.) centraban os seus esforzos na defensa, estudo e promoción da lingua galega e da súa cultura.

A actividade editorial en galego durante no último cuarto do século xx

No último cuarto do século xx publicáronse en galego máis libros que en toda a historia de Galiza, cun incremento case constante en cifras absolutas que se pode considerar como vertixinoso. Así, de 70 títulos (non todos eles de carácter literario, aínda que si maioritariamente) en 1976 pasamos a 1053 en 1999, cunha suba porcentual dun 1500%. Con todo, a magnitude destas cantidades non debe levarnos a unha miraxe, senón que deberían ser analizadas tendo en conta outros datos, moi especialmente a produción editorial en español, que en 1975 era de 13 434 e en 2002 de 45 481; do

exposto dedúcese que mentres que a produción en español se foi incrementando a un ritmo *normal*, de acordo cunha demanda que crecía a medida que a sociedade española se afastaba dun sistema político pouco propicio para a difusión da cultura, en galego produciáse unha verdadeira explosión para conseguir unha *normalidade* que, con todo, aínda estaba lonxe de se atinxir.

A explicación deste súbito incremento está, en primeiro lugar, en que a partir de 1975 a censura comeza a desaparecer e ábrese paso un período de permisividade cara ás culturas periféricas. Paralelamente, vense creando novas institucións democráticas que en Galiza non poden senón axustarse á realidade cultural do país e, consecuentemente promover, aínda que for timidamente, a lingua e a literatura galegas, así como decretar a súa introdución como materias obrigatorias no sistema de ensino. Ao abeiro destas novas condicións, vanse creando novas editoriais galegas (Edicións do Castro, Edicións Xerais de Galicia, Laiovento, Edicións Positivas etc.) que se suman ás que xa tiveran actividade durante a ditadura (Editorial Galaxia, Bibliófilos Gallegos ou Sept) ou a editoriais de ámbito español que incorporan os libros de texto en galego ao seu mercado editorial (Altea, Alfaguara, SM etc.).

Aquela literatura prohibida e á que se lle mantiña á marxe dos ámbitos educativos, oficiais e comerciais, comeza a saír a superficie, a facerse pública, a normalizarse. E, do mesmo xeito que se produce unha revitalización da sociedade, o sistema literario loita por confirmarse e por dotarse dunha estrutura equiparábel á de calquera outra literatura, tamén coa incorporación de obras foráneas naturalizadas. Isto, con todo, non quere dicir que a nosa literatura estivera xa a piques de se normalizar. Non o podía estar porque, como na actualidade, en primeiro lugar a propia lingua e cultura que a sustentan non estaban normalizadas, vivían un conflito coa lingua e cultura de fóra, imposta durante os últimos cincocentos anos, conflito en que o galego se xoga a súa propia supervivencia; e, de feito, non o estaba porque as cifras con que xogamos a finais do século XX, aínda que poñen de manifesto que existía vontade de sobrevivir e que había un motor que impulsaba este instinto, non deixan de ser simbólicas e, como tales, representativas do estado en que se atopaba a cultura galega e alegóricas do que nos gustaría ter tido pero do que aínda carecíamos (e seguimos a carecer). No entanto, é de xustiza recoñecer que no ámbito da creación literaria, a súa produción e comercialización (outra cousa é a difusión e o consumo) é onde o noso idioma se atopaba, e se atopa, máis normalizado: o mesmo se pode dicir da tradución literaria, con respecto a outro tipo de traducións. É máis, a medida que vai decrecendo o número de falantes da lingua, aumenta o número de textos –literarios ou non– nela escritos. En definitiva, parece que a tendencia, con certos matices, foi e é que cada vez se fala menos galego, mais asemade cada vez se escribe, se traduce e, consecuentemente, se le máis.

Produción editorial e traducións ao galego

As cifras de traducións ao galego durante o último cuarto do pasado século presentan, a primeira ollada, unha evolución similar á produción editorial global en galego. No seguinte gráfico visualízanse as principais cifras, que nos indican que a tendencia é claramente á alza, en paralelo, pero a gran distancia, entre a produción propia e a tradución:

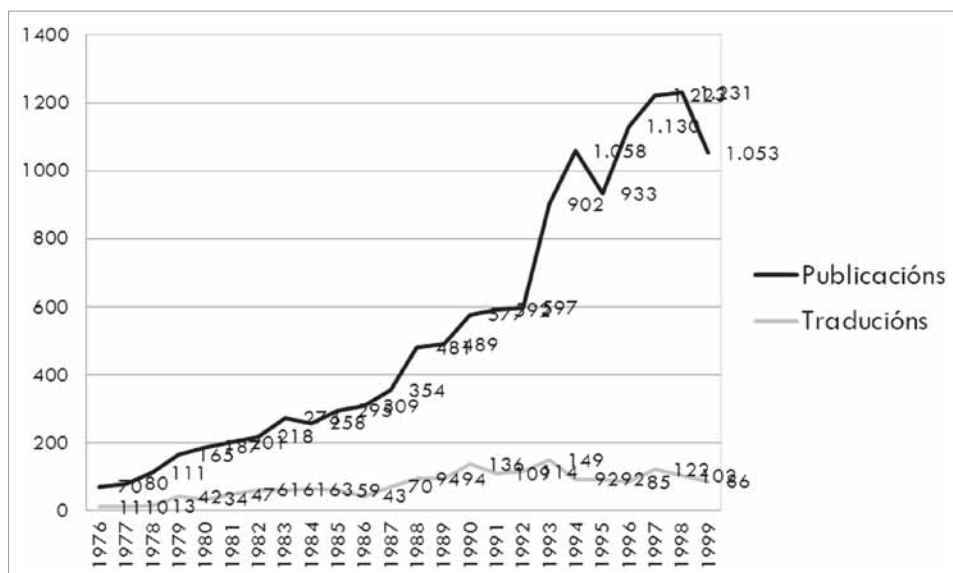

Gráfico 4: Evolución do número de publicacións e traducións en galego (1976-1999). Fontes: Base de datos do ISBN, BITRAGA, Constenla Bergueiro (1995, 1996, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2001a, 2001b), Pérez Real (1999) e Rubio Puga (1999).

A lectura destes datos permítenos afirmar que a eclosión que ten lugar na literatura galega, quizais o ámbito máis normalizado da nosa cultura, non produce simultaneamente un notábel incremento das obras traducidas, tendo en conta ademais que partimos dunhas cifras iniciais mínimas e, ás veces, inexistentes e uns limiares máximos moi deficitarios. Por outra banda, este fenómeno do incremento simultáneo non nos debería sorprendere se reparamos na función que sempre cumpriu a tradución na consolidación dos sistemas literarios nacionais en todo o mundo, máxime cando eses sistemas literarios son, como o galego, inestábeis, periféricos e non contan co apoio dun estado propio; en definitiva, cando eses sistemas non están plenamente normalizados.

Por tanto, teoricamente, a práctica da tradución literaria ao galego debería estar intimamente relacionada coa propia produción literaria orixinal, aínda que os resultados non o confirmen. Esta íntima relación existira no período republicano (1932-1936), cando os homes e as mulleres da Xeración Nós se propuñan actualizar a literatura galega coa achega das vangardas europeas da época. Agora ben, debemos recalcar que, na práctica, isto que acabamos de dicir non parece tan evidente nos últimos vinte e cinco anos. En primeiro lugar, porque estes anos non foron os primeiros da literatura galega, aínda que si os primeiros en que os autores puideron exercer o seu oficio nunhas condicións minimamente aceptábeis, o que significa que foi un tempo en que saíu á luz toda esa enerxía literaria que se acumulou durante varias décadas e que non podía abrollar (neste sentido, as traducións, as achegas doutras literaturas, non foron tan necesarias para reconfigurar o sistema literario galego); e en segundo lugar, porque moitas destas traducións, sobre todo do ámbito infantil, que son maioritarias, teñen a súa orixe en intereses de mercado e, por tanto, externos á propia literatura.

Desta forma, ao noso xuízo a tradución literaria entendeuse máis como unha maneira dos galegos podermos exercer os nosos dereitos lingüísticos, entre eles o de ter acceso á cultura universal no noso idioma, sen ter que pasar pola alfándega do español, que como unha necesidade interna do sistema literario galego de reforzarse e reorganizarse. Esta, á súa vez, pode ser unha explicación da caótica planificación editorial e institucional das traducións ao galego, da que máis adiante falaremos: o feito de non existir unha necesidade interna, inherente ao sistema literario, senón unha demanda social, política en última instancia.

Principais características das traducións ao galego durante o último cuarto do s. XX

Tras vinte e cinco anos de traducións literarias en galego, durante os cales se produciron altibaixos, aínda cando a tendencia global é de continuo ascenso numérico, estamos en condicións de describir as principais características que definen a produción total e que deberían ser tomadas en consideración á hora de realizar unha planificación para os próximos anos.

En primeiro lugar, a maioría dos títulos publicados corresponde á chamada literatura infantil e xuvenil (LIX), dato que á súa vez pon de manifesto que, por unha banda, a maior parte das traducións totais non chega a cen páxinas, e moitas delas nin a vinte e cinco; e, pola outra, que se traduce sobre todo aquilo que non supón un risco económico e ten saída segura no ámbito escolar. Vemos, pois, de novo un criterio externo,

exógeno ao sistema literario e, neste caso en concreto atreveríamónos a dicir que mesmo á demanda do lector, aínda que non á do sector educativo. No entanto, a presenza da gran cantidade relativa de títulos destinados aos máis novos é de seu tamén un aspecto positivo que esperamos que teña un efecto proveitoso a curto, medio e longo prazo, ao ir gañando lectores futuros para o galego, e que ademais sirva para estimular e complementar a aparición de títulos infantís e xuvenís de autoría galega. Pola contra, a presenza da poesía e do teatro é moi reducida, algo maior a da narrativa para adultos, aínda que a desproporción entre as dúas primeiras e a segunda non é tan evidente como nas publicacións de lingua orixinal galega; obsérvase tamén, asemade, un importante crecemento relativo no número de ensaios, aínda que cunha oferta bastante reducida canto a temas e autores.

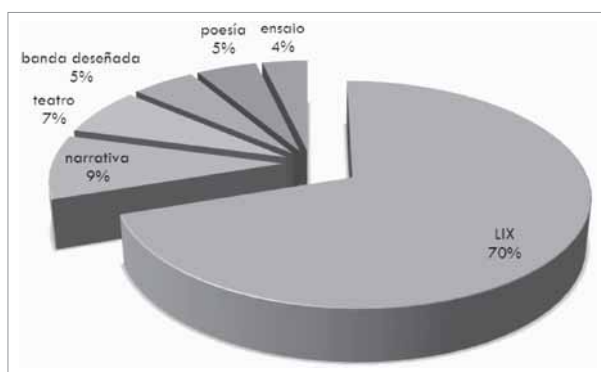

Gráfico 5: Traducións ao galego entre 1976 e 1999 por xéneros literarios.

Fontes: Base de datos do ISBN, BITRAGA, Constenla Bergueiro (1995, 1996, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2001a, 2001b), Pérez Real (1999) e Rubio Puga (1999).

En segundo lugar, bótase en falta unha planificación axeitada tanto desde o punto de vista oficial como editorial ante a evidencia de que o número de títulos rexistrados resulta moi baixo e insuficiente para conseguir o obxectivo de facer do galego un idioma plenamente normalizado e sen competencias desleais en todos os ámbitos da sociedade, neste caso como lingua de lectura da obra literaria universal. Así mesmo, tamén resulta innegábel que é de novo no campo dos distintos xéneros literarios onde a importancia da tradución ao galego se pon de manifesto pola súa calidade e cantidade, fronte a outros tipos de traducións, doutra banda case inexistentes, como poden ser a xeral ou a especializada, o cal contribúe así a reforzar o sistema literario galego no seu conxunto e, en definitiva, a consolidar, moi lentamente, a identidade lingüística e cultural nacional. Neste sentido, estimamos que o goberno galego non tivo neste período, nin ten no actual, un lóxico papel dinamizador nos temas económico e de pla-

nificación, e sempre en contacto coas editoriais, as universidades e os profesionais da tradución, para poder darlle o pulo definitivo a un aspecto tan importante no camiño da normalización e evitar así seguir dando paus de cego que poderían ser máis graves se non contásemos coa entrega de certos sectores culturais, políticos e empresariais e, por suposto, coa boa acollida por parte do lectorado, que van confirmando que si existe unha demanda en potencia polo que fai falta, organizadamente, multiplicar a oferta:

Á Xunta de Galicia correspóndelle a responsabilidade de substituír a actual improvisación e descoordinación pola planificación, a priorización e a racionalización, pero ás forzas políticas e sociais e ó conxunto da sociedade civil, correspóndelles demandar ese cambio de rumbo e, sobre todo, construír propostas de futuro. (Luna Alonso, 2003)

En terceiro lugar, observamos que a lingua orixinal dos textos traducidos neste período é moi maioritariamente o español, co dobre de títulos que o inglés e o francés, seguidos a moita distancia do alemán, o italiano, o catalán, o portugués, o latín e a presenza testemuñal doutras linguas. O dato repítese ano tras ano, ao igual que as súas explicacións (facilidade de atopar tradutores/as para esas linguas, políticas editoriais subordinadas a intereses extragalegos, falta de novo dun deseño planificado etc.), pero o certo é que a situación vén confirmar a anormalidade cultural do país, o cal require accións concretas para corrixilas, entre elas a da formación de profesionais da tradución o máis diversificada posíbel en canto ao dominio das linguas estranxeiras, non só o das maioritarias pero pouco ou nada traducidas ao galego, senón tamén das minoritarias e minorizadas, algunha das cales comparten coa nosa un mesmo substrato cultural. Neste sentido, non deixa de resultar sorprendente e contraditorio que os títulos orixinais en español acheguen, con diferenza, a maioría das traducións; sorprendente por canto calquera lector galego pode ter acceso directo a unha obra en español sen ter que pasar pola tradución, e contraditorio porque o resultado final é que poidamos ler obras que entenderíamos na súa lingua orixinal (español), e, con todo, teñamos que recorrer a esta para ler literatura estranxeira. Outro tanto podería dicirse da cada vez máis habitual tradución da literatura portuguesa, unha necesidade, ao noso entender, pouco xustificada de termos en conta o tipo de público que le traducións en galego, así como a identidade xenética da lingua do país irmán coa de Galiza, as cales comparten a pertenza a un mesmo sistema lingüístico. As edicións anotadas dos textos en portugués sería a solución máis axeitada e, desde logo, máis oportuna, se temos en conta tanto as necesidades urxentes e prioritarias que presenta a tradución ao galego, xunto coa urxente misión que Galiza e Portugal teñen que deixar de aprazar *sine die* o reencontro na súa identidade histórica e cultural.

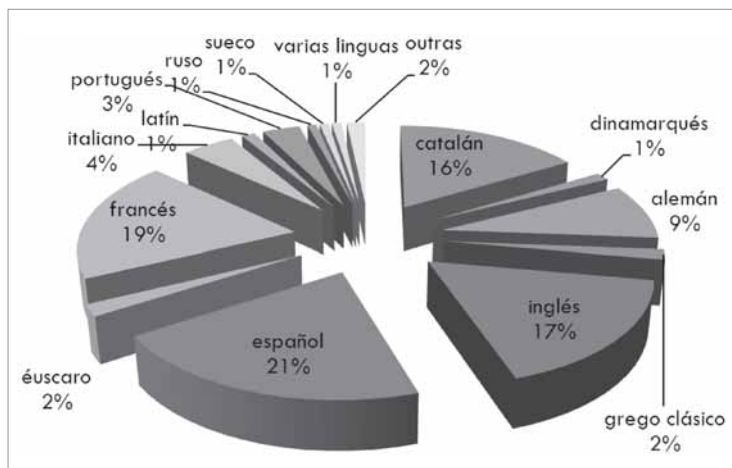

Gráfico 6: Traducións ao galego entre 1976 e 1999 por linguas de orixe. Fontes: Base de datos do ISBN, BITRAGA, Constenla Bergueiro (1995, 1996, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2001a, 2001b), Pérez Real (1999) e Rubio Puga (1999).

Ao debullarmos o exíguo 2% que representan as «outras linguas» fonte, podemos comprobar que se trata de presenzas moi testemuñais, anecdóticas:

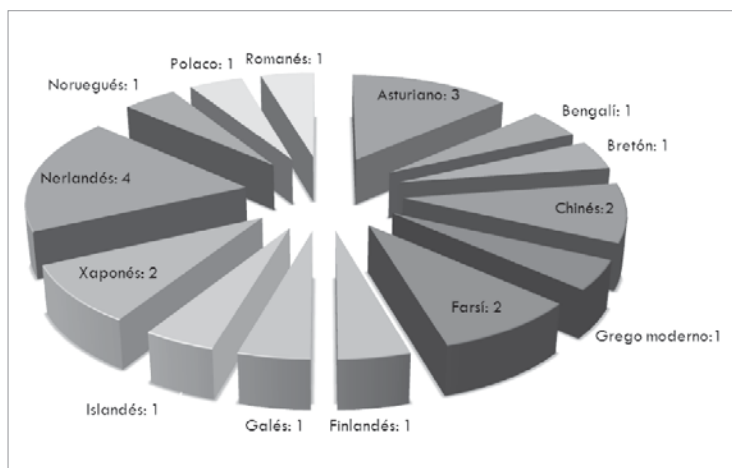

Gráfico 7: Traducións ao galego entre 1976 e 1999 de «outras linguas». Fontes: Base de datos do ISBN, BITRAGA, Constenla Bergueiro (1995, 1996, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2001a, 2001b), Pérez Real (1999) e Rubio Puga (1999). En canto á autoría dos textos orixinais, destacan neste período de case 25 anos e por

orde decrecente: o autor francés de banda deseñada, nomeadamente *Asterix*, Goscinny; o alemán de literatura infantil e xuvenil (LIX), Grimm (con títulos, entre outros, como *Hansel e Gretel*); o belga Hergé (autor da serie *Tintín*); o autor de LIX catalán, Ricardo Alcántara; a tamén autora de LIX, a portuguesa Alice Vieira; o inglés Conan Doyle, coa súa narrativa ao redor de Sherlock Holmes; seguidos polos seguintes autores e autoras de LIX: o danés Hans Christian Andersen; o español Juan Capdevila, autor da serie *Teo*; Teresa Durán i Armengol, de orixe catalá, o mesmo que Joles Sennell (Josep Albanell); o autor italiano de *Pinocho*, Carlo Collodi; o español A. Pacheco, coa serie *Eu son...*; a catalá Mercé Company; o inglés Roal Dahl; o español Juan Faria ou o italiano Gianni Rodari. A seguir, estaría o inglés Shakespeare, dentro do xénero teatral, e xa logo se situarían de novo dous autores e unha autora de, novamente, LIX: a sueca Maria Gripe; o francés Perrault e o catalán, Andreu Martín. A todos eles e elas, únenselles outra mancha de autores e autoras que non se citan aquí por non teren sido traducidos en máis de cinco ocasións.

Da beira galega, entre as persoas que se encargaron de anosar toda esta importante representación da literatura universal atopamos unha boa cantidade de tradutores e tradutoras, que supoñen unha nómina ben avultada, de termos en comparanza a do anterior período analizado, mais cun perfil, aínda que máis ancheado, medularmente semellante ao dos seus antecesoros: profesorado de todos os niveis de ensino, escritores e escritoras, persoas relacionadas co mundo da cultura (edición, teatro, xestión cultural...) e activistas a prol da lingua e cultura galegas. Isto é, non son maioritariamente profesionais da tradución, que tomaron o labor tradutor como unha actividade secundaria e, en certos casos, traducindo non directamente da lingua orixinal. Nesta listaxe salientan, pola cantidade de obras traducidas, os nomes de Valentín Arias López, seguido de Xavier Senín e Antonio Pichel Lorenzo, e xa logo Carme Hermida Gulías, Ramón Álvarez Losada, Henrique Harguindey Banet, Xavier Rodríguez Baixeras e Antonio García Teixeira, todos eles e ela con máis de vinte traducións.

Ao cruzarmos os datos de autoría de tradución e lingua orixinal ben se observa a especialización de certos tradutores e tradutoras: alemán (Laureano Araúxo Cardalda, Lois Tobío, Ramón Lourenzo ou Franck Meyer), español (Carlos Casares, Antonio García Teixeira ou Xosé Ramón Fandiño), francés (Henrique Harguindey, Fernando Crespo, Manuel Bravo, Moncha Fuentes ou Raquel Villanueva), inglés (Alberto Avendaño, Bieito Iglesias, Miguel Pérez Romero, Montserrat Paz Núñez ou Xosé Reimóndez Fernández), italiano (Silvia Gaspar ou Xavier Rodríguez Baixeras) e portugués (María Anxos Vázquez Rodríguez). A carón desta especialización da autoría de traducións por lingua orixinal traducida ao galego, atopamos tamén unha especialización por autores (Arthur Conan Doyle→Bieito Iglesias; Dante e Petrarca→Dario

Xohán Cabana; Gosciny→(Juan) Eduardo Blanco Amor; ou Antón Torrado→María Anxos Vázquez) e mais por xéneros literarios: teatro (Candido Pazó, Francisco Pilla-do ou Manuel Guede), LIX (Xulio Cobas Brenlla, Antón Santamaría ou Damián Villalaín).

Conclusiones

Nesta achega verbo da traxectoria da tradución ao galego comprobamos que esta é unha actividade que vai intimamente ligada ao proceso de normalización. A ausencia dunha verdadeira planificación lingüística e cultural por parte de quen ten a responsabilidade de a facer a todos os niveis e non simbolicamente, dá como resultado unha situación semellante á descrita, onde as pexas e deficiencias se repetiron ano tras ano e mesmo se produciron graves retrocesos, a pesar dos esforzos comprometidos, ben individual ben colectivamente, ben profesionais ben empresariais, o cal desvela que desde as instancias oficiais non houbo unha firme aposta pola normalidade non subsidiaria. Así, pois, falarmos de tradución en Galiza, de tradución para o galego, é falarmos, en primeiro lugar, dos actores do proceso, das forzas que levan tentando imprimirlle enerxía e daquelas que decididamente lla levan restando. Entre as primeiras, os axentes normalizadores constitúen o principal motor de arranque da actividade, sincrónica e diacronicamente falando e, ao longo da nosa particular historia, mesmo se chegan a confundir cos propios tradutores, con todo o positivo e negativo que esa combinación de voluntarismo e vocación supón.

Aínda así, existen datos, como é o caso do número de reimpresións e reedicións de varias obras, que permiten afirmar que a reducida oferta fixo crecer a demanda e que o galego como lingua de tradución doutras literaturas foi medrando. Afirmar que á altura de 1999 estabamos no mesmo punto de partida, que non se deron pasos cara a adiante, non sería nin xusto nin certo; por outra banda, quizais volver a vista atrás para facer unha análise deixa un mal sabor ou, cando menos, provoca insatisfacción, a pesar dos avances innegábeis. A realidade dos datos obxectivos é que a medra da tradución literaria en galego foi constante e considerábel a partir da década dos anos setenta do pasado século e, no medio de altibaixos, foise estancando paulatinamente desde finais dos anos 90 até a fin do século pasado cando, a pesar das melloras, aínda non se conseguira, nin de lonxe, como tampouco hoxe, alcanzar o obxectivo de que traducir en Galiza e poder ler unha tradución ao galego sexa unha tarefa libre de obstáculos ou, dito doutro xeito, de que un lector galego aínda non teña o dereito de poder escoller calquera título da literatura universal na súa lingua. Velaí a falta de normalidade que logo se traslada aos aspectos concretos e características específicas

da tradución ao galego (lingua dos orixinais, distribución dos títulos entre os diferentes xéneros, ausencia dunha mínima planificación etc.).

Sexa como for, hai motivos para o optimismo: o camiño percorrido, a pesar das constantes dificultades, foise ancheando día a día, ano a ano; a formación e labor dos tradutores mellorando e profesionalizando; as empresas editoriais seguiron apostando e arriscando, dentro da súa estreita marxe de manobra, e a administración... Estaba daquela adormecida nas pallas e hoxe cunha actitude reaccionaria, con máis propaganda que acción e carecendo aínda dunha verdadeira planificación, dunha política de estímulo e apoio á tradución digna de tal nome antes, e agora deixando o sector na pura agonía, sen que, non por iso, a demanda chegase a estancarse. Parece, pois, evidente que a literatura e a tradución ao galego conseguiron sobrevivir e alcanzaron niveis de normalidade naqueles anos e non hai dúbida de que, a pesar dun presente aciago, un futuro incerto e un poder político a mallar na lingua, a tradución seguirá gañando terreo cando o idioma e a cultura galega, como instrumentos xenuínos de comunicación do noso país, acaden a súa verdadeira normalización.

Referencias bibliográficas

Bases de datos do ISBN. Ministerio de Educación, Cultura e Deporte [en liña]: <<http://www.mcu.es/libro/CE/AgénISBN.html>> [Última consulta: 20 de outubro de 2012].
BITRAGA. Biblioteca da tradución galega. Universidade de Vigo [en liña]: <<http://www.bibliotraducion.uvigo.es/>> [Última consulta: 25 de outubro de 2012].

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1995): «A tradución do inglés ó galego». *Actas do 1º Simposio Galego de Traducción*. Anexo de *Viceversa*. *Revista galega de traducción*: 91-97.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1996): «Panorama da tradución literaria en Galicia durante o ano 1995», *Anuario de estudos literarios galegos*, 1995: 183-189.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1997a): «Tradución literaria ó galego durante ou ano 1996: un panorama esmorecente», *Anuario de estudos literarios galegos*, 1996: 211-219.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1997b): «Traducións, 1996», *Viceversa*. *Revista galega de traducción*, 3: 167-172.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1998a): «Traducción literaria non ano 1997: unha necesaria e dubidosa consolidación», *Anuario de estudios literarios galegos*, 1997: 217-226.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1998b): «Traduccions ó galego no ano 1997: Un medre de cifras esquivias», *Viceversa. Revista galega de traducción*, 4: 219-227.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1999a): «Tradución literaria: sen rumbo fixo», *Anuario de estudios literarios galegos*, 1998: 277-283.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (1999b): «Traduccions para o galego, 1998», *Viceversa. Revista galega de traducción*, 5: 181-188.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (2001a): «Literatura traducida: desandando o camiño», *Anuario de estudios literarios galegos*, 1999: 213-219.

Constenla Bergueiro, Gonzalo (2001b): «Traduccions para o galego en formato libro durante o ano 1999». *Viceversa. Revista galega de traducción*, 6: 321-328.

Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1997): *Lingua galega: normalidade e conflito* (Santiago de Compostela: Laiovento).

Luna Alonso, Ana (2003): «Lingua e tradución na mundialización», en Bringas López, Ana e Martín Lucas, Belén (eds.): *Nacionalismo e globalización: lingua, cultura e identidade*: 53-69 (Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo).

Noia Campos, M.ª Camiño (1995): «Historia da tradución en Galicia no marco da cultura europea», *Viceversa*, 1: 13-62.

Real Pérez, Beatriz (1999): *A tradución no sistema literario galego*. Tese de doutoramento. A Coruña: Departamento de Filoloxía Galega. Facultade de Filoloxía. Universidade da Coruña (inédita).

Rubio Puga, M.ª Luz (1999): *As traduccions publicadas en lingua galega dende 1953 ata 1997*. Traballo de fin de carreira depositado na Biblioteca da Facultade de Filoloxía e Tradución da Universidade de Vigo (inédito).

Vello Viñas, Raimundo (2001): «Do provincialismo ao rexionalismo: a xénese do galeguismo», en Constnla Bergueiro, Gonzalo e Domínguez Castro, Luís (eds.). *Tempos de sermos*: 103-122 (Vigo: Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo).